

Streszczenie rozprawy doktorskiej

Temat rozprawy: Gospodarka i osadnictwo w dobrach klasztoru cystersów w Mogile od XIII do I połowy XVII w.

Rozprawa pt. Gospodarka i osadnictwo w dobrach klasztoru cystersów w Mogile od XIII do I połowy XVII w. omawia kwestię osadnictwa na terenie wsi Mogiła, a także strukturę gospodarki klasztornej. Głównym celem pracy było zobrazowanie gospodarczej i osadniczej roli klasztoru cystersów w Mogile, procesu kształtowania się domeny klasztornej, charakteru i struktury tworzonych przez klasztor folwarków, a także wykazanie czy cystersi mogilscy zasługiwali na miano pionierów w dziedzinie gospodarki i hodowli. Rozważania te pozwoliły na wykazanie roli klasztorów cysterskich, na przykładzie podkrakowskiej Mogiły, w szerzeniu nowinek gospodarczych i zagospodarowywaniu terenu, który klasztory cysterskie uzyskiwały w wyniku fundacji.

Praca powstała w oparciu o różnego typu źródła, z pośród których za najistotniejsze należy uznać zbiory zgromadzone w archiwum opactwa cystersów w Mogile. Cenne źródła posiada w swoich zbiorach także Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie i Biblioteka Naukowa PAN i PAU w Krakowie. Kwerenda przeprowadzona w archiwum klasztornym była najbardziej owocna, gdyż mieści ono pokaźny zespół dokumentów i rękopisów gospodarczych klasztoru mogilskiego. Istotnym źródłem wiedzy były również liczne źródła, które zostały edytowane. Ponadto w pracy wykorzystano literaturę dotyczącą klasztorów cysterskich w Polsce z różnych okresów historycznych i rejonów, to jest prace XIX-wiecznych badaczy, jak i współczesnych autorów. Zebraną literaturę należy sklasyfikować na dwie kategorie, tj. prace które omawiają wybrane klasztory cysterskie całościowo oraz prace, które omawiają jedynie wybrane aspekty z historii danego zgromadzenia cysterskiego. Trudność sprawia jednak znaczna fragmentaryczność ich zakresu badań, zwłaszcza w zakresie omówienia kwestii dochodowości co uniemożliwia dokonania porównania klasztoru mogilskiego na tle innych klasztorów cysterskich.

Rozprawa dotyczy okresu od XIII do pierwszej połowy XVII wieku. Wybór takich ram chronologicznych ułatwił konstrukcję, ponieważ początkową cenzurą jest data fundacji opactwa, tj. około 1222-1225 r., a jako cenzurę końcową przyjęto połowę XVII wieku. Uzasadnieniem

dla wyboru cenzury końcowej jest fakt, że około połowy XVII w. zamyka się epoka dobrego prosperowania gospodarki klasztornej. Należy zauważyć, że z początkiem drugiej połowy XVII w. dostrzegalny jest kryzys w historii opactwa, ze względu na rozległe zniszczenia spowodowane najazdem szwedzkim dokonany w latach 1655-1660 na ziemi polskie. Skład wielkiej własności ziemskiej klasztoru mogińskiego uległ zmianie pod wpływem reorganizacji gospodarki, który doprowadził do ukształtowania się nowego typu majątków ziemskich.

Dysertacja składa się z pięciu rozdziałów, obejmujących funkcjonowanie gospodarki klasztornej do kryzysu. W pierwszym rozdziale, najbardziej ogólnym, zobrazowano początki osadnictwa na terenie wsi Mogiła, epizod pobytu zakonników cysterskich w Kacicach, przedstawiono kolejne etapy lokacji ze wskazaniem procesu translokacji konwentu mogińskiego z Kacic do podkrakowskiej Mogiły, a także poddano dogłębnej analizie dokument fundacyjny klasztoru. Rozdział drugi obejmuje okres rozkwitu klasztoru mogińskiego począwszy od wskazania uposażenia uzyskanego przy fundacji poprzez, pozyskiwanie kolejnych dóbr, aż do ostatecznego ukształtowania się majątku ziemskiego (XVI w.), który później nieomal nie uległ zmianie. Dodatkowo w rozdziale tym omówiono również pozyskiwane przez klasztor mogiński nieruchomości na terenie miasta Krakowa, Wieliczki i Bochni. Rozdział trzeci, najobszerniejszy ze wszystkich, obrazuje stan zagospodarowania majątku klasztornego. Omówione zostały w nim kwestie rozwoju folwarków klasztornych, przenoszenia i lokowania wsi na tzw. prawie niemieckim. W osobnych podrozdziałach zobrazowano rodzaj upraw, a także hodowlę. Wykazano, że we wsiach klasztornych działały liczne obiekty gospodarcze, takie jak młyny, karczmy, browary, piarnia i huta miedzi. Każdy z tych obiektów został omówiony w osobnych podrozdziałach. Dodatkowo w rozdziale tym omówiono również elementy gospodarki rybnej oraz bartnictwo. Ponadto zobrazowano udział klasztoru mogińskiego w handlu wraz z wykazaniem posiadanych przez klasztor kramów, na których sprzedawali wytworzone we własnych folwarkach produkty. Osobne miejsce poświęcono omówieniu kwestii komunikacyjnych, czyli dróg i mostów, które ułatwiały łączność między folwarkami klasztornymi oraz pomiędzy poszczególnymi wsiami. Osobny podrozdział poświęcono na omówienie kwestii rzemieślników, którzy zaopatrywali konwent mogiński w liczne wyroby rzemieślnicze. Poza folwarkami klasztor mogiński skupował również majątki sołeckie i plebańskie, które zostały szerzej omówione w niniejszej pracy. Pisząc o majątkach ziemskich, odrębny podrozdział poświęcono majątkom chłopskim. Ostatni rozdział przedstawia udział klasztoru mogińskiego w produkcji rynkowej. W rozdziale czwartym przedstawiono stopień zamożności klasztoru w oparciu o uzyskiwane dochody stałe. W osobnych podrozdziałach omówiono źródła, które składały się na całościowy dochód klasztoru mogińskiego, tj. dziesięciny, czynsze, naturalia, żupy solne, myto i inne opłaty. W odrębnym rozdziale omówione zostały dochody i wydatki klasztoru w oparciu o zachowane rachunki klasztorne. W ostatnim

podrozdziale przedstawiono na zasadzie porównania dochodowość konwentu mogińskiego na tle innych klasztorów. Ostatni rozdział, piąty, niniejszej pracy obrazuje kwestię systemu zarządzania majątkiem klasztornym. W pierwszej kolejności omówiono sposób zarządzania ziemiami uzyskanymi po fundacji, opisano rozwój folwarków klasztornych zwanych grangiami. Osobne miejsce poświęcono również kwestii sposobu zarządzania folwarkami. Pisząc o systemie zarządzania omówiono również kwestię włodarzy, którzy sprawowali urząd folwarcznego zarządcy, wymiaru pańszczyzny, która była uzależniona od wielkości gospodarstw kmiecyh, a także jej rodzaju (sprężajna/piesza). Ponadto zobrazowano system tworzenia i rozmieszczenia włodarstw. Osobny podrozdział poświęcono omówieniu roli klasztoru jako centrum zarządzania gospodarką. Dokonano oceny roli i pozycji opata w charakterze głównego zarządcy klasztoru. W ostatnim podrozdziale omówiono problem rozdzielenia majątku klasztornego od opackiego, co w konsekwencji wpłynęło na stworzenie nowego modelu i sposobu kierowania klasztorem.

Cystersi mogińscy stworzyli na przestrzeni wieków zwarty klucz majątkowy zlokalizowany w bliskim sąsiedztwie wsi Mogiła, z nielicznymi wsiami znacznie oddalonymi od macierzy. Należy podkreślić, że do końca XVI w. klasztor był w posiadaniu 20 wsi, 6 folwarków, lasów, łąk, pastwisk, stawów rybnych oraz tzw. ról cholewickich. Poziom zagospodarowania wsi klasztornych w okresie XV-XVI w. (przy niemal niezmiennym stanie majątkowym) oraz różnego rodzaju przedsięwzięcia podejmowane z inicjatywy mnichów wskazują na gospodarność klasztoru mogińskiego.

Podstawą gospodarki cysterskiej zarówno w epoce średniowiecznej jak i nowożytnej była ziemia. Folwarki klasztorne były typem gospodarstwa rolno-hodowlanego. Stworzone przez klasztor mogiński latyfundium dobrze funkcjonowało co umożliwiało im stworzyć stałą podstawę gospodarczą. Przeważnie do jego uprawy klasztor mogiński posługiwał się najemnymi robotnikami, którzy rekrutowali się z wolnego najmu, ponadto korzystano także z usług czeladź i zagrodników folwarcznych oraz wiejskich, którzy byli zobligowani do przymusowego najmu. Dodatkową siłą roboczą byli również chłopci ze wsi klasztornych na których ciążył obowiązek odrabiania pańszczyzny. Stanowili oni podstawę gospodarki folwarczej, która była obrabiana przez członków rodziny, a w razie konieczności siłą najemną. W przypadku konwersów prawdopodobnie ich liczba była nie wielka, że pełnili oni głównie rolę dozorców lub zarządców folwarków klasztornych.

Klasztor mogiński bardzo szybko dostosował się do miejscowych warunków gospodarczych. Cystersi propagowali uprawę zbóż ozimych i jarych, w tym dużą popularnością cieszyło się żyto, pszenica, jęczmień, owies, proso, tatarka, konopie, len, chmiel, rośliny strączkowe, zielona trawa i winna latorośl. Zapewne folwarki na których gospodarowali cystersi mogińscy posiadały urodzajne gleby co pozwalało im na uzyskiwanie wysokiej produkcji. Cystersi zakładali liczne sady owocowe i warzywne, a także sadzawki, stawy rybne i barcie pszczele. Wyhodowane ryby były

przeznaczane na wewnętrzną konsumpcję, podobnie w przypadku pozyskiwanego miodu, który produkowano w niewielkiej ilości. Na szeroką skalę została rozwinięta hodowla bydła rogatego, tj. krów i wołów. Trudnili się także hodowlą koni, świń, kóz, owiec (z których pozyskaną wełnę wykorzystywali w klasztornych zakładach tkackich) oraz drobiu, tj. kury, gęsi, kapłony, kaczki i indyki. Cystersom mogilskim należy przypisać ogromną rolę i wkład w rozwój przemysłu młynarskiego, piwowarskiego, gorzelniczego, garbarskiego, tkackiego oraz hutniczego. W szczególności bardzo opłacalna była produkcja trunków, na co wskazuje posiadanie przez klasztor mogilski licznych karczm i browarów. Handlem klasztornym objęte było głównie zboże, zwłaszcza żyto i pszenica, które sprzedawano w postaci ziarna, ale i nie tylko, w dalszej kolejności handlowano mięsem, łojem, piwem i suknem. Liczne łąki i pastwiska były przez nich wykorzystywane do celów gospodarczych.

Duży stopień nasycenia folwarkami, młynami, karczmami, browarami i innymi urządzeniami technicznymi wskazuje na to, że klasztor mogilski uzyskiwał wysokie dochody. Dużą pozycję w dochodach pozyskiwanych przez klasztor mogilski stanowiły dziesięciny, które pobierał w XVI w. z 29 wsi. Ponadto klasztor czerpał dochody z czynszów od ról, łąk, wód, dzierżawy wsi, młynów, karczm, urządzeń technicznych, domeny posiadanej na terenie Krakowa, tj.: pięciu jatek rzeźniczych, dwóch kamienic, dwóch domów, dwóch słodowni oraz dwóch młynów. Z Bochni klasztor pobierał tygodniowy czynsz z żup, z ogrodu w mieście, kamieni łoju, miar soli i w Wieliczce z 4 jatek mięsnych i miar soli. Następnie z młyna w Słomnikach, folwarków klasztornych oraz kościołów inkorporowanych. Do tych dochodów należy jest wliczyć pobierane cło, naturalia, a także legaty pobożnych darczyńców.

Cystersi mogilscy jawią nam się jako ludzie wykształceni, otwarci na wiedzę i nowe doświadczenia. W bibliotece klasztornej odnajdujemy liczne książki o tematyce świeckiej. Nie należy również zapominać o ogromnym wkładzie klasztoru mogilskiego w rozwój różnych gałęzi przemysłu, zwłaszcza hutniczego. W związku z tym należy uznać, że cystersi mogilscy w pełni zasługują na miano znakomitych organizatorów i pionierów gospodarki.